

Wojciech Woźniak

Katedra Socjologii Ogólnej, Uniwersytet Łódzki

Wartości i polityka społeczna w porównawczej perspektywie

Wim van Oorschot, Michael Opielka, Birgit Pfau-Effinger (red.) *Culture and Welfare State. Values and Social Policy in Comparative Perspective*, Edward Elgar: Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, 2008, 323 strony

Polityka społeczna jest zawsze zanurzona w kontekście kulturowym, w którym została zaprojektowana i w którym jest wdrażana. To szeroko rozumiana kultura determinuje model polityki społecznej i kształt związanych z nią instytucji.

Poprzez politykę społeczną można zmieniać wiele cech kulturowych społeczeństwa, modyfikować i kreować je zgodnie z planowanymi, jawnymi lub ukrytymi motywami politycznymi, chociaż niektóre efekty wdrażanych rozwiązań mogą być nieprzewidywalne.

Redaktorzy i autorzy opracowania: *Kultura a welfare state. Wartości i polityka społeczna w perspektywie porównawczej*, przyznają atrybut prawdziwości obu powyższym zdaniom. Stają na stanowisku, że kultura i polityka społeczna są wzajemnie powiązane w sieci skomplikowanych, prawie zawsze dwustronnych oddziaływań.

Redaktorzy książki to uznani w Europie badacze rozmaitych aspektów polityki społecznej. Wim van Oorschot jest profesorem socjologii Uniwersytetu w Tilburgu, honorowym profesorem Centre for Comparative Welfare Studies na uniwersytecie w Aalborgu dyrektorem European Data Center for Work and Welfare oraz honorowym prezydentem i współzałożycielem ESPAnet – European Social Policy Analysis Network. Opublikował wiele prac z zakresu ilościowej

porównawczej analizy polityki społecznej, kapitału społecznego, ubóstwa i jego społecznej percepcji.

Birgit Pfau-Effinger jest profesorem socjologii Uniwersytetu w Hamburgu. W swoich badaniach zajmowała się kulturowymi uwarunkowaniami funkcjonowania instytucji, analizami polityki społecznej w zakresie opieki nad dzieckiem, problematyką formalnego i nieformalnego rynku pracy oraz kwestiami genderowymi w odniesieniu do problematyki polityki społecznej.

Michael Opielka to z kolei profesor polityki społecznej na uniwersytetach w Jenie i Bonn, a także dyrektor Instytutu Ekologii Społecznej w Koenigswinter. Jego zainteresowania badawcze koncentrowały się na kwestiach socjologii religii i jej wpływu na politykę społeczną, teoriach polityki społecznej oraz ekologii. W 2006 roku Jadwiga Nadolska zrecenzowała na łamach „Problemów Polityki Społecznej” jego autorską książkę poświęconą idei dochodu gwarantowanego.

Redaktorzy tomu podkreślają szczególne znaczenie opracowanej przez Birgit Pfau-Effinger ramy teoretycznej kultury *welfare* podczas conceptualizacji idei tej książki. Zreferowana w tym numerze „Problemów Polityki Społecznej” koncepcja rozpatrywania kwestii skomplikowanych relacji kultury i polityki społecznej autorstwa niemieckiej socjolożki jest dla autorów kluczowym punktem odniesienia. Zbiór tekstów wydanych przez wydawnictwo Edward Elgar, wraz z szerokim wprowadzeniem redaktorów stanowi pierwszą tak szeroką i wielowątkową próbę poszerzenia pola refleksji w nurcie *welfare studies* o perspektywę kulturotwórczej roli polityki społecznej i *à rebours*: analizę kształtowania się polityki społecznej w oparciu o szeroko rozumiany kontekst kulturowy. Jak piszą redaktorzy: „Koncept kultury *welfare*, na którym opiera się nasze podejście w niniejszym tomie, odnosi się do zbiorowych znaczeń i wyobrażeń dotyczących *welfare state* w danym społeczeństwie oraz do sposobu, w jaki *welfare state* jest zakorzenione w danym społeczeństwie. Zawiera doktryny, wartości i ideały odnoszące się do *welfare state* i definiujące stan idealny, do którego odwoływać się będą aktorzy społeczni, instytucje polityki społecznej oraz konkretne rozwiązania formułowane w praktyce politycznej. Kultura *welfare* nie musi być uporządkowana i logicznie spójna. W tym podejściu warto podkreślać, że konstrukcje znaczeniowe są tworzone i reprodukowane za pośrednictwem społecznych praktyk aktorów społecznych. Kultura *welfare* również może się zmieniać poprzez konflikty, negocjacje i dyskurs między aktorami społecznymi. Różne grupy społeczne mogą mieć swoje specyficzne wizje dotyczące istniejącej lub pożądanej kultury *welfare*, które mogą być wieloznaczne lub wzajemnie sprzeczne. Dominujące w nich kulturowe wartości i ideały mogą zawężać spektrum możliwych do realizowania w danej kulturze *welfare* elementów polityki społecznej. Badanie kultury *welfare* w narodowych kontekstach może się przyczynić do zrozumienia różnic pomiędzy poszczególnymi narodowymi politykami społecznymi. Zaś podstawowe wartości, na których opiera się kultura *welfare*, ale także stopień koherencji kulturowej podstawy organizacji *welfare* (*welfare arrangement*) mogą różnić się w czasie i przestrzeni” (s. 11).

We wprowadzeniu redaktorzy tomu wskazują także na szersze inspiracje teoretyczne, identyfikując rozmaite czynniki, które uzasadniają podjęcie kulturowej analizy polityki społecznej. Badacze opisują różne antropologiczne ujęcia kultury i ich konsekwencje dla przyjętej przez nich perspektywy. Bardzo mocno podkreślają także rolę dwudziestowiecznego kulturowego zwrotu w naukach społecznych, który z opóźnieniem i z mniejszymi niż w innych subdyscyplinach konsekwencjami wpłynął na naukę o polityce społecznej.

Podejście proponowane przez redaktorów tomu, koncentrujące się na wzajemnych relacjach szeroko rozumianej kultury i polityki społecznej, by nie być tylko powierzchownym i artefaktualnym opisem i zaproponować uzasadnione interpretacje, musi sięgać znacznie głębiej niż standardowe, najczęściej ilościowe analizy porównawcze danych statystycznych dotyczących dystrybucji środków na różne elementy polityki społecznej, instytucjonalne analizy organizacji *welfare state* lub badania opinii prowadzone w ramach wielkich międzynarodowych sondaży, takich jak European Social Survey, European Values Study lub International Social Survey Programme. Takie elementy programu badawczego powinny być pogłębione o perspektywę antropologiczną i historyczną, zmierzającą w kierunku pogłębionego, „gęstego” opisu, by użyć słynnej frazy Clifforda Geertza. Podejście to z konieczności musi cechować eklektyzm metodologiczny i konieczność korzystania z bardzo wielu źródeł.

Autorzy tomu wskazują, że obserwowane w ostatnich dwóch dekadach polityczne, gospodarcze, ideologiczne przemiany, także w wymiarze globalnym dowodzą wciąż istotnej roli partykularnych kultur narodowych, etnicznych, lokalnych. Po upadku żelaznej kurtyny nastąpił okres neoliberalnej eudajmonii ucieleśnianej tezą Fukuyamy o końcu historii i deterministycznym kierunku rozwoju społeczeństw ku demokracjom liberalnym, połączonej z przeświadczeniem o unifikacyjnym charakterze globalizacji oraz prymacie ekonomii jako najlepiej i najbardziej naukowo opisującej świat. Dzisiaj ten sposób myślenia wydaje się już archaiczny i naiwny, rzeczywistość w stanowczy, niekiedy tragiczny sposób zakwestionowała nieuzasadniony optymizm. Polityczne, gospodarcze, a niekiedy militarne wydarzenia ostatnich dwóch dekad pod różnymi szerokościami geograficznymi udowodniły, że jak piszą autorzy inkryminowanego zbioru tekstów: „kultura się liczy” (*culture matters*). Mniej więcej w tym samym okresie, gdy święciła swe triumfy mitologia końca historii nasiliły się obecne już od lat siedemdziesiątych w dyskursie naukowym i publicystycznym tezy dotyczące kryzysu i jednocześnie szkodliwości polityki społecznej. Redaktorzy recenzowanego tomu zwracają uwagę, że *gros* sformułowanych zarzutów, chociaż korzystających z fasady obiektywizmu i naukowości, miało u swych źródeł mocno normatywne, a niekiedy *stricte* ideologiczne przesłanki, a opierało się często na anegdotycznych lub zmitologizowanych, ale bardzo mocno promowanych i szeroko popularyzowanych tezach. Van Oorschot, Pufa-Effinger i Opielka pokrótce

omawiają najpopularniejsze zarzuty pod adresem *welfare state*, wskazując bogatą bazę empirycznych opracowań je kwestionujących.

Autorzy artykułów w opisywanej publikacji to socjologowie, politologowie i akademiccy analitycy polityki społecznej z Holandii, Niemiec, Wielkiej Brytanii i Norwegii, krajów, w których toczy się intensywna debata akademicka dotycząca polityki społecznej, zwłaszcza w porównawczym aspekcie. Szczęśliwie dla czytelnika ze środkowo-wschodniej Europy obok prac szesnastu autorów z wymienionych krajów, w książce pojawia się również artykuł Zsuzsy Ferge *Is there a specific East-Central European welfare culture?*¹

Książka podzielona jest na cztery zasadnicze części. Pierwsza z nich, zatytułowana „Kulturowe podstawy *welfare state*: koncepcje dobrego społeczeństwa” („Cultural Foundations of the Welfare State: Ideas of the Good Society”) zawiera cztery teksty poświęcone wpływowi, jaki wywarły na współczesny kształt poszczególnych modeli *welfare state*, konkurujące ze sobą koncepcje „dobrego społeczeństwa”. Trzy tradycyjne nurty filozoficzne: liberalizm, konserwatyzm i socjalizm są najczęściej prezentowane jako klasyczne fundamenty wielu współczesnych elementów urzędnictwa społeczeństwa. Każdemu z nich w opisywanym tomie poświęcony jest osobny rozdział, w którym zaprezentowano ich przemiany i modyfikacje oraz próby politycznych aplikacji w odniesieniu do tematyki *welfare*.

Julia O'Connor i Gillian Robinson w rozdziale o liberalizmie (*Liberalism, citizenship and the welfare state*) i Steinar Stjernø (*Social democratic values in the European welfare states*), pisząc o socjaldemokracji, wskazują, w jaki sposób podstawowe wartości: wolność, solidarność, równość, sprawiedliwość wykorzystywane są w politycznym dyskursie, jakie znaczenie jest im przypisywane w sferze polityki społecznej, i jak ich zakresy pojęciowe zmieniają się wraz ze zmianami politycznych „mód”. Szczególnie w tekście Stjernø, który analizuje zawartość programów partii politycznych, widać jak pomimo trwałości klasycznej ramy pojęciowej dotyczącej socjaldemokratycznych wartości, zmienia się sposób ich aplikacji w konkretnych rozwiązaniach.

Keen van Kersbergen oraz Monique Kremer (*Conservatism and the welfare state: intervening to preserve*), pisząc o konserwatyzmie, koncentrują się na próbie wytłumaczenia sukcesu konserwatywnego „kontynentalnego” modelu *welfare state*. W intrygującym, opartym na empirycznych przykładach artykule autorzy zwracają uwagę, że konserwatywne *welfare state* dopuszcza nawet daleko idący interwencjonizm państwowy, jednak inaczej niż w przypadku polityki społecz-

¹ W wielu wydawanych do niedawna w zachodnich wydawnictwach tomach poświęconych porównawczej analizie *welfare state* kraje naszego regionu były pomijane, najczęściej ze względu na brak porównywalnych danych ilościowych, na co zwracałem na przykład uwagę, recenzując dla „European Journal of Social Work” (nr 1/11/2008) doskonałe studium porównawcze *Social Europe: Living Standards and Welfare States* pod redakcją Richarda Berthoud i Marii Iacouvou.

nej realizowanej z inspiracji idei lewicowych, celem nie jest tu tworzenie utopijnego „dobrego społeczeństwa”, ale petryfikacja *status quo*, czyli zachowywanie naturalnego porządku w odniesieniu do rodziny, stosunków społecznych, relacji między płciami. Obok pragmatyzmu i realizmu, właśnie brak wizji „dobrego społeczeństwa” w ideologii konserwatywnej, wskazują autorki jako paradoksalne źródło sukcesu rozmaitych rozwiązań kontynentalnej polityki społecznej.

Michael Opielka w swoim artykule (*Christian foundations of the welfare state: strong cultural values in comparative perspective*) proponuje z kolei ściśle nawiązującą do koncepcji *welfare culture*, ale z ducha weberowską analizę wpływu chrześcijaństwa na politykę społeczną. Odnosi się szeroko do istniejących ustaleń w tej kwestii, wychodzi jednak poza klasyczne ujęcia różnicujące wpływ różnych odłamów chrześcijaństwa na kształt *welfare state*. Proponuje również spojrzenie bardziej rozległe, korzystając z szerokiej definicji religii porównuje na przykład wizje sprawiedliwości i realizowane dzięki tej aksjologicznej podstawie typy polityk społecznych w religiach duchowych (np. chrześcijaństwo, buddyzm, islam), religiach wspólnotowych (na przykład konfucjanizm), „religiach” naukowych (na przykład marksizm) i „religiach” psychologicznych (psychoanaliza, nietscheanizm). Bardzo ciekawym wątkiem poruszonym przez Opielkę jest także kwestia światopoglądu religijnego autorów akademickich opracowań dotyczących polityki społecznej. Na przykładzie dwóch autorów May Jo Bane oraz Lawrence’a Meada wskazuje, w jaki sposób deklarowane przez nich *explicite* religijne korzenie ich poglądów (w pierwszym przypadku katolickie, w drugim wywodzące się z jednego z odłamów protestantyzmu) wpływają na prezentowane przez nich w akademickiej pracy konstatacje dotyczące etyki pracy, solidarności, ubóstwa, skali dopuszczalnej interwencji państwa. Proponowany przez Opielkę typ refleksji nad aksjologicznymi, o ile nie ideologicznymi uwarunkowaniami akademickich wywodów jest rzadko spotykany w literaturze, a przez to szczególnie wartościowy i inspirujący².

Druga część książki zatytułowana jest „Światy welfare culture” („Worlds of Welfare Culture”). Tytuł w oczywisty sposób nawiązuje do klasycznego dzieła Espinga-Andersena, jednak autorzy trzech rozdziałów nie ograniczają się tu do odniesień do tej pozycji.

Robert Walker zgodnie z tytułem swojego rozdziału (*European and American welfare values*) koncentruje się na porównaniu wartości tworzących kulturę (*culture*) w Stanach Zjednoczonych i Europie. Proponuje wyróżnienie trzech poziomów analizy: poziom federalny/Unii Europejskiej, poziom poszczególnych stanów USA/krajów członkowskich UE, wreszcie poziom opinii publicznej po obu stronach Atlantyku. Autor zwraca uwagę na dość często pomijane w porównawczych

² W polskich warunkach intrygująca mogłaby być na przykład próba porównawczej analizy na tej płaszczyźnie opracowań dotyczących socjologii rodziny powstających w uczelniach katolickich i świeckich.

badaniach koncentrujących się na poziomie państw narodowych wewnętrzne zróżnicowanie Stanów Zjednoczonych pod względem kulturowym, politycznym i religijnym, które ma odzwierciedlenie również w opiniach i postawach dotyczących polityki społecznej. Ta część artykułu jest jedynie przyczynkiem do możliwego pogłębienia tego tematu, o ile bowiem zróżnicowanie modeli *welfare* na poziomie poszczególnych państw członkowskich UE jest rozpoznane, to Stany Zjednoczone wciąż czekają na swojego Esping-Andersena, który dałby impuls do szerokiej debaty i studiów naukowych w tej problematyce. Na podstawie Światowego Sondażu Wartości Walker wskazuje różnice postaw wobec różnych elementów polityki społecznej w USA i czterech krajach europejskich (reprezentujących cztery różne reżimy *welfare state* wedle typologii Ferrery), konstatując, że zróżnicowanie opinii jest mniejsze, niż można się było spodziewać, biorąc pod uwagę kompletnie odmienne cechy tych modeli. Wniosek ten nie ma jednak bardzo mocnych podstaw empirycznych, bazuje na dość wąskich i wybiórczych elementach wymienionych badań. W kolejnej części artykułu, w z konieczności skrótowy sposób autor prezentuje trzy studia przypadków dotyczące reform systemu polityki społecznej w USA, Wielkiej Brytanii, Niemczech i Szwecji. Doceniając wagę zarysowanych tu tematów, trzeba dostrzec, że podjęte tematy są tak obszerne, że w skrótowym ujęciu sprawiają wrażenie potraktowanych dość powierzchownie.

Drugi artykuł w omawianym bloku tematycznym to wspomniany już tekst Zsuzsy Ferge (*Is there a specific East-Central European welfare culture*). Niezwykle interesujący szczególnie dla czytelników w Polsce, między innymi dlatego że odwołuje się do terminu *homo sovieticus*, ukutego przez Aleksandra Zinowiewa, a spopularyzowanego przez Józefa Tischnera. Ferge odnosi się przede wszystkim do konceptualizacji tego pojęcia zaproponowanej przez Piotra Sztompkę, który wprowadził również pojęcie „cywilizacyjnej niekompetencji” na opis postaw oraz przekonań obecnych w szerokich segmentach społeczeństw państw postkomunistycznych, których przykładem są roszczeniowość, wyuczona bezradność, brak inicjatywy oraz „prymitywny egalitaryzm”. Autorka przeprowadza krytykę takiego sposobu opisu rzeczywistości. Wskazuje na jego niezwykle silny normatywizm skryty za fasadą naukowego obiektywizmu. Zwraca uwagę, że egzemplifikowany przez tezy Sztompki, ale częsty także u wielu innych autorów (cytowany jest m.in. János Kornai i Marcin Król) sposób opisu rzeczywistości nie jest indyferentny ideologicznie, ale stanowi podbudowę dla idei liberalnych, a nawet skrajnie liberalnych. Ich elementem jest obarczanie winą za negatywne społecznie skutki procesów społecznych i gospodarczych państwa i jego instytucji. Ferge wskazuje na empiryczną miałość takich tez. Zwraca uwagę, że fałszywe jest jedno z podstawowych założeń, na których się opierają dotyczące niezwyklej szczodrości i paternalistycznego charakteru socjalnych funkcji państw socjalistycznych przed 1989 rokiem. Dowodzi, że pomimo polityki pełnego zatrudnienia, trudno mówić o koherentnej i spójnej polityce zabezpieczeń socjalnych w owym okresie. Wyko-

rzystując zaś liczne porównawcze dane z międzynarodowych badań sondażowych wykazuje, że postawy obywateli państw postkomunistycznych wobec nierówności społecznych, czy też wolności, bezpieczeństwa i idei równości, nie różnią się zasadniczo od postaw dominujących w państwach „kompetentnych cywilizacyjnie”

Ostatni artykuł, którego autorka jest Ito Peng (*Welfare policy reforms in Japan and Korea: cultural and institutional factors*) podejmuje problematykę przemian polityki społecznej w Japonii i Korei. Szczególnie trafne i interesujące wydaje się zastosowanie ramy *welfare culture* w przypadku tego pierwszego kraju, w którym organizacja polityki społecznej oparta była na specyficznych, bardzo głęboko zanurzonych w tradycji, wartościach kulturowych. Na tym tle zaprezentowane przez Ito Peng problemy koreańskiej polityki społecznej wyglądają bardzo europejsko.

Kolejna część książki, „Zmiana kulturowa i reforma polityki społecznej” („Cultural change and welfare reform”) koncentruje uwagę czytelnika na kwestiach związanych z przemianami polityki społecznej w kontekście zmian kulturowych. Rozpoczyna się artykułem autorki konceptu kultury *welfare* Birgit Pfau-Effinger. To niewątpliwie najbardziej koherentna próba metodycznej aplikacji tej ramy teoretycznej. Bazując na swoich wieloletnich studiach nad problematyką polityki rodzinnej i jej zróżnicowania w konserwatywnych *welfare states* Austrii i Niemiec oraz w konserwatywno-liberalnej Szwajcarii, Pfau-Effinger analizuje polityki rodzinne i ich modernizacyjne przemiany w kontekście przemian kulturowych modeli rodziny, które wspierają.

Bjørn Hvinden (*Cultures of activation: the shifting relationships between income maintenance and employment promotion in the Nordic context*) z kolei wykorzystuje koncept kultury *welfare*, by wskazać przemiany idei dotyczących kształtu *welfare state* w elitach politycznych. Szkiełkiem i okiem badacza obserwuje aktywną politykę społeczną, szczególnie tę dotyczącą rynku pracy, zwracając uwagę na zróżnicowanie tego aspektu polityki społecznej w poszczególnych, często traktowanych *en bloc*, krajach nordyckich. Następnie zajmuje się szczegółową historyczną analizą przemian polityki aktywizującej rynku pracy w kontekście stojących za nimi ideologicznych i politycznych motywacji elit. Istotną konkluzją tego tekstu jest sugestia podjęcia szerszych niż do tej pory badań porównawczych analizujących relacje między kulturą *welfare* a praktyką polityczną w jak najdalej w przeszłość sięgającej perspektywie longitudinalnej.

John Clark i Janet Fink w artykule (*Unsettled attachments: national identity, citizenship and welfare*) o bardzo mocnej podbudowie teoretycznej poruszają kwestię praktycznego znaczenia dla polityki społecznej i kultury *welfare* współczesnych kontrowersji i debat dotyczących takich pojęć jak tożsamość narodowa, obywatelskość. W części analitycznej swojego tekstu zajmują się tymi tematami w odniesieniu do Wielkiej Brytanii, poruszając problem tożsamości brytyjskiej i jej relacji z tożsamościami narodowymi w kontekście narastającej imigracji, tożsamości europejskiej oraz w odniesieniu do idei obywatelskości.

Ostatnia sekcja książki nosi tytuł „Wartości i poglądy dotyczące polityki społecznej w opinii publicznej” („Popular Welfare Values and Beliefs”).

John Gelissen podejmuje w swym rozdziale (*European scope-of government beliefs: the impact of individual, regional and national characteristics*) kwestie zróżnicowania opinii i postaw dotyczących „rozmiaru” państwa i dopuszczalnej skali jego interwencji (*scope-of-government beliefs*). Analiza danych z Eurobarometru przeprowadzona jest na dwóch poziomach. Autor sprawdza jak socjodemograficzne zmienne opisujące jednostki i ich ideologiczne autodefinicje różnicują postawy wobec państwa oraz jak te różnice mogą być wyjaśniane na poziomie strukturalnych i kulturowych cech charakterystycznych poszczególnych państw i regionów.

Wim van Oorschot w artykule (*Popular deservingness perceptions and conditionality of solidarity in Europe*) kontynuuje swoje wcześniejsze rozważania dotyczące percepcji „zasługiwalności” na wsparcie za pośrednictwem polityki społecznej oraz uwarunkowań postaw solidarności społecznej między jednostkami i grupami społecznymi w Europie. Bazą empiryczną jest tu Europejski Sondaż Wartości, a bardzo ciekawe porównawcze wnioski dotyczą dużej próby 23 państw europejskich.

Ostatni artykuł w zbiorze, autorstwa Detleva Lücka i Dirka Hofäckera (*The values of work and care among women in modern societies*) korzysta z jeszcze innego zasobu porównawczych danych, to jest International Social Survey Programme. Autorzy podejmują bardzo aktualną i popularną problematykę wpływu przemian kulturowych związanych z rolami kobiet oraz ich postawami wobec pracy i macierzyństwa w połączeniu z równoległe następującymi przemianami polityki społecznej.

Wszystkie teksty w omawianym tomie można uznać za twórcze, bogate empirycznie i teoretycznie próby podjęcia tematu współzależności między szeroko rozumianą kulturą, a polityką społeczną. Niektóre z nich poruszają problemy tak szerokie i wieloaspektowe, że wąskie ramy rozdziałów w pracy zbiorowej pozostawiają wrażenie pewnej powierzchowności analiz i braku poszerzonego spojrzenia. Może to jednak rodzić nadzieję na bardziej pogłębione studia opisywanych fenomenów w przyszłości. Wielu wątkom powinno się poświęcić oddzielne prace, a autorzy deklarują swoją gotowość do podjęcia takiego wysiłku. Lektura tej książki może poszerzyć horyzonty wszystkich zajmujących się zawodowo problematyką polityki społecznej. Demaskatorskie podejście lub kontrowersyjne tezy pojawiające się w niektórych z opracowań mogą zaś dać impuls do żywych debat akademickich lub inspirację do poszerzenia własnej refleksji w proponowanym przez autorów nurcie.